

ԲՐՈՅՆԿԱՆ, ՌԻՍՈՒՄՆԵՐԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍԿԻՏՆԵՐԿԱՆ

Ի. ՅԱՐԻ 1906

Տարեկան 10 ֆր. տվի — 4 րո.:
Վեցամսեայ՝ 6 ֆր. տվի — 2 րո. 50 կ.:
Մեկ թիւ կարծե 1 ֆր. — 50 կ.:

Թիւ 12 ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ՃԻՅ

Ա Խ Ս Ո Ր Մ Ե Մ Պ Մ Ե

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՌԻՍՈՒՑԶՈՒԹԵՑ ԴՐ. ՊԱՆՂՈՍ ԳԵՏՏԵՐ*

Եւրինգէնի (Վիրտէմբերգ) համալսարանին աստուածաբանութեան կամառն քիչ ժամանակի մէջ երկու նշանաւոր գիտնականներու տարաժամ՝ եւ զգալի կորուստն է որ կ'ողջայ: — Անցեալ տարի Եունիս մէկին Պուլլու ֆոն Եանց Պրոֆէսոր Հրամանաւարդ աստուածխօսութեան եւ Զատագովականի եւ համբաւաւոր մատենագիր Ս. Գրոց մեկնութեան, Վարդապետական պատմութեան եւ Զատագովականի վերաբերեալ նիւթոց մէջ, սեւ հողին յանձնելէն վերջը՝ այս աշնան կը սգայ իւր ուրիշ գործոն եւ արդիւնալից մէկ անդամին դազադին առջեւ: Մահուան անգում հարուածին մատնուածն է Հին Ս. Գրոց ներածութեան եւ մեկնութեան Պրոֆէսոր Պալլու ֆէտտեր: Մարդկօրէն դատելով՝ կարելի չէր կարծել թէ այսպիսի վաղաժամ՝ վախճան մը պիտի տար գիտնականին թանկագին կենաց՝ վրան քոնացած հիւանդութիւնը:

* Դարձեալ Ուսուցչապետ Դո. Սիւրմա ՎԵՐԵՐԻ ազնուութեան եւ քարեացականութեան պաշտական նոր այս կենսագրականը (ինչպէս հսկողոցեալ Եւրինգէնի)

զինք, «Կանդէս», 1906 Օգոստոս յ. գոր գրեթէ անփոփոխ կը հրատարակենք:

ԴՍՊ. «ՀԱՆՐԱՅԻՄ».

«Հանդէս Ամսօրեայ», թերթն եւ անոր հետ գիտնական հայ համայնքն եւս իրաւամբ կ'ողջան չայագէտիս տարածամ կորուստը: Այս առդերով «Հանդէս Ամսօրեայ», ի վախճանն ու դիտաւորութիւնը չէ հայերէնագէտ Պրոֆ. Փէտտէրի գրական կենսքը եւ գործունէութիւնը իւր ընթերցողաց ծանօթացնել, վասն զի անիկա հայ մատենագրութեան եւ պատմութեան նկատմամբ իւր գեղեցիկ եւ օգտակար ուսումնասիրութիւններովն ու յօդուածներովը, որոնց թարգմանութիւնք յիշեալ թերթին մէջ լոյս տեսած են, արդէն իսկ մեծապէս համբաւուած է, այլ իւր նպատակն է հանգուցելոյն յիշատակին ի պատիւ անգամ մը ամիսի կերպով արժանագրել իւր էջերուն մէջ անոր համաճօտ կենսագրականը:

Պաւլոս Փէտտէր (Paul Vetter) ծնած է 14 Յուլ. 1850 Վիրտէմբերգի Oberdettingen անուն գիւղը, որ կ'իյնայ Բիքերախի ժողովրդասպետութեան տակ: Ուշիմ եւ հոգեկան ձիրքերով օժտուած պատանին ժողովրդական դպրոցն աւարտելէն վերջը՝ 1860—68 Եվարիայի Գմիւնը եւ Էհնգէն քաղաքներուն մէջ քարձրագոյն վարժարանական ուսմանն առաւ եւ համալսարանական ծամբուն մէջ մտաւ: Սրտին քաղձանքը զինքը աւելի աստուածաբանական ուսման մղեց: Սակայն իւր քաղմակողմանի հանճարը շողողաց որ միայն աստուածաբանական ուսմանց մէջ կանգ առնու՝ գիտական-գործնական կրթութեամբ ինք զինքը զարգացնելով, որ անհրաժեշտ չարկաւոր է Գերմանիայի մէջ քահանայական կողման հասնելու համար, այլ սկսաւ նաեւ ուրիշ ուսմանց ճիւղերով զբաղիլ եւ այն ընտրած նիւթերուն մասնագիտութեան եւ արդերաց ուսումնասիրութեամբ: Այս կերպ զբաղեցաւ զխաւորարար Ս. Գրոց գիտութեամբ, Հայրախօսութեամբ եւ Ժիւազգիտութեամբ: Քաջ հանդիսացաւ նաեւ արդէն իւր ուսանող Հնդիկգերմանական բանասիրութեան եւ փիլիսոփայութեան մէջ: Այս յիշուած եւ այլ ուսմանց նիւթոց մէջ իրեն ուսուցիչները յիշել զանց կ'ընենք, բաւականանալով յայտնել միայն իւր հայերէնի առաջնորդին անունը, որ է Ուսուցչապետ Հիմպէլ (von Himpel): Պրոֆ. Հիմպէլ ինքնին հայկաբանութեան վերաբերեալ բանի մը հրատարակութիւններ ունի. այսպէս հայ լեզուին եւ մատենագրութեան եւ Կորեան նկատմամբ յօդուածները Փրայքուրգի եկեղեցական քառագրքին մէջ, ինչպէս նաեւ հայ Արիստիդեայ Զատագովութեան վրայ ուսումնասիրութիւն մը: Փէտտէրի պէս ուսումնատենչ եւ հանճարեղ աշակերտի մը վրայ կարելի չէր որ իր վարպետին տարած հոգն ու ինամքը անպտուղ մնար. այսօր մեզի յայտնի է, թէ Փէտտէր ապագային առատ պտուղ տուաւ հայերէնի վերաբերեալ նիւթերու շարք մը արտադրելով, եւ գերազանցեց իւր վարպետը տոկուն եւ յարատեւ ինքնաշխատութեամբ՝ նոյն լեզուին մէջ խորին հմտութիւն մը ձեռք բերելով:

Աւգ. 1 1873ին Ռոտտէնբուրգի քահանայական կղերանոցին մէջ համբաւաւոր Հէֆէլէ եպիսկոպոսէն քահանայ ժեռնադրուեցաւ, հազիւ քառորդ տարւան չափ Տիրինգէնի քահանայական կղերանոցին համալսարանն այցելելէն ետեւ: Ուսմանն աւարտելէն վերջը՝ պսակուեցաւ աստուածաբանութեան եւ փիլիսոփայութեան Դոկտոր անուանակոչութեամբ: Ժամանակին մեծագոյն մասը՝ քահանայական պաշտամունքը կատարելու համար նուիրածը դուրս հանելով, ուսման կը ծախէր: Թէպէտ ի սկզբան իւր փոխանորդ կամ՝ օգնական քահանայ իր հայրենական թեմին մէջ հոգ հոգուցի պարապեցաւ, քայց ոչ երկայն ժամանակ, վասն զի իւր եպիսկոպոսը, որուն վստահութիւնը նորընծայ քահանան լիովին կը վայելէր, 1876ին զանի Տիրինգէն կոնչեց Wilhelmstift սնունդեալ աստուածաբանից քնակավարին մէջ իւր կրկնիչ

կամ՝ օգնական քահանայ պաշտօնավարելու համար: Այս ժամանակներս կ'իյնան իւր հայկական աշխատասիրութեանց համար երկու արգասաբեր ծամբորդութիւնները մին ի Պարիս միւսն ի Ս. Ղազար Վենետիկոյ: Վիլհելմշտիֆտի մէջ գործունէութիւնը կառնեցուց Տիւրքիզէնի մօտերը Weilerի փոքրիկ ժողովրդապետութիւնը ստանձնելու սահմանուիլը (1882): Մէկ կողմանէ ուսման ունեցած արտաքոյ կարգի եռանդը եւ նոյնինհամետ աշխատութիւնն ու յոգնութիւնը, միւս կողմանէ իբր ժողովրդապետ վրան աւելցած նոր եւ ծանր պարտաւորութեանց համաձայն եռանդուն գործունէութիւնն ու վաստակը իրենց ձգած հետքերը քիչ ժամանակէն բոլորովին ակնյայտնի ըրին: Երիտասարդ գիտնականը շարունակեալ հիւանդութեան մը ծիրաններուն մատնուեցաւ, որով ստիպուեցաւ իւր սիրելի ուսմունքը շօռլու համար ժողովրդապետական պաշտօնէն հանուելու հրաժարականը տալ: Խնդիրը թէպէտ ակա-

ՊԱՆՂՈՍ ՓԵՏՏԵՆԻ

մայ՝ քայց ի վերջոյ ընդունուեցաւ: Վայլած հանգստեամբը կամաց կամաց այն աստիճանի վրայ եկաւ եւ զօրացաւ, որ երբ 1890ին Պրոֆ. Ֆոն Հիմպէլ վախճանեցաւ եւ Փէտտէր կոչուեցաւ իբր ամէնէն յարմար անձ հանգուցելոյն յաջորդն ըլլալու Տիւրքիզէնի համալսարանին մէջ Հին Ս. Գրոց մեկնութեան վարդապետական աթոռին վրայ, այս պատուաբեր հրաւերը կարող եղաւ յանձն առնուլ: Երեք տարիէն արդէն իսկ Տիւրքիզէնի համալսարանին մէջ կարգաւոր Ուսուցչապետ նշանակուած էր Հայագէտը: Ստույգ է իւր գլխաւոր գործքն էր Ս. Գրոց քննութեամբ՝ մանաւանդ Հին Կտակարանի ներածութեան գիտութեամբ զբաղիլ, սակայն եւ այնպէս հայերէնի համար ունեցած փափաքն ալ միշտ վառ էր: Այս միջոցին ալ հայկական նիւթերով զբաղող

քանի մը աշխատութիւններ հրապարակ նանց:

Ժողովրդապետութենէ հրաժարելով առողջութեան բոլորովին վերահաստատուելուն յոյսն ու ակնկալութիւնը դժբախտաբար չհրականացաւ: Հիւանդութեան սերմը, որ մէյ մ'ընկած էր անոր փափուկ կազմուածքին մէջ, արագ արագ կ'աճէր եւ անոր կենսական ուժերը կը սպառէր: Զուր էր կամ փոքր ինչ կ'օգնէին երբեմն Փետրուարի մէջ հարաւային կողմերն ըրած օդափոխութիւնները: Կենացը վերջին կիսամիային այլ եւս ի վիճակի չէր ուսուցանելու պաշտօն կատարել: Ամառան հանգստով առեւտրելոյս կազմուածքով վերստին իւր պաշտաման ձեռք զբաղելու մտքով Սեպտեմբերի մէջ Տիւրքիզէն դարձաւ, ուր շարատանջ հիւանդութիւնը (ստամոքսի քաղցկեղ) յանկարծակի սաստկանալով վերջին աստիճանի արագութեամբ զանկաւ մահուան դուռը հասցուց. նոյն ամսոյն 21ին Փէտտէր այլ եւս չկար: Հանգուցելոյն նշխարքը Տիւրքիզէնի հասարակաց գերեզմանոցին մէջ կը հանգչի: Հիւանդութեան օր աւուր սաստկանալն էր պատճառը, որ Հայագէտը իւր վերջին տարիները հայե-

բէնի վրայ դասախօսութիւն չէր ընկեր եւ այս ծիւղին մէջ գրական գործունէութեան առաջնորդելու աշակերտ չունէր: Իւր ժամանակ ու մասնակցութեամբ — ինքր համալսարանի գրատան յանձնախումբին անդամ էր — կատարուած կամ ձեռք բերուած Տիւքիզէնի քարոզազոյն դպրոցին հայկական ձեռագիրներու ժողովածոյքը ճիշդ ժամանակն է որ գիտուններէ քննութեան ենթարկուի. արդէն Դր. Փիկր եւ Եզիկի Գեանչեցեան նոյնին ցուցակագրութիւնը զուի տարած են:

Փէտտէրի մատենագրական կարողութեան իբր արժանաւոր յիշատակարան մնացած են իրմէ քազմութիւն մը հոգատար եւ հմտալից ուսումնասիրութիւններ, որ իւր անուան յիշատակը անկորուստ կը պահեն եւ պիտի պահեն աստուածաբանութեան գիտութեան եւ հայ մատենագրական ու պատմական ծիւղին մէջ: Իւր աշխատութեանց մեծագոյն մասը ուսումնասիրութեան մէջ հրատարակուած է հատուածի ձեւով: Իբր զիրք հրապարակ հանած է ինչ ինչ աշխատութիւններ միայն:

Աստուածաբանական երկասիրութիւններն են. 1. Եղայ մատենին շափագիտութիւնը (*Die Metrik des Buches Job*), Փրայնուրգ 1897. 2. Բաբելոնի գերութենէն յառաջ ապրող մարգարէից վկայութիւնները Հնգամատենին վրայօր (*Zeugnisse der vorexilischen Propheten über das Pentateuch*). I. *Theol. Quartalschrift* 81 տարի, 1899, էջ 512—552. II. 83 տարի, 1901, էջ 94—112, 187—207. 3. Առաջին Մակաբէացոյց գրոց եբրայական քնագիր մը (*Ein hebräischer Text des ersten Makkabäerbuches*). *Theol. Quartalschrift*, 83 տարի, էջ 600—605. 4. Հին Ս. Գրոց Աստուծոյ անուանց գրական-քննական նշանակութիւնը (*Die literarkritische Bedeutung der alttestl. Gottesnam n*). *Theol. Quartalschrift*, 85 տարի, 1903, էջ 12—47, 202—235, 520—547 (թերի):

Հայագէտ Պրոֆեսորին ուսումնասիրութեանց մեծագոյն մասը հայկական նիւթոց վրայ է: Աստուածաբանութեան եւ Ս. Գրոց վերաբերեալ իրաց միտութիւնը զինքը դրած է հոս ալ զորիչ շարժել եւ իւր հմտութիւնը հայ ուսումնասիրութեանց գեղեցիկ կերպարանք մը տուած է: Փէտտէրի այս գործերը զրնթէ ամբողջովին թարգմանուած են ի Հ. Յ. Վ. Տաշեանէ Հայկական Աշխատությունները Հայագէտ Փետտէրի տիտղոսին ներքեւ եւ կը կազմեն ազգային Մատենադարանի ԺԷ. հատորը (Վիեննա 1895): Պականներն ալ յիշատակելով կը ներկայացնենք Հայագէտին գործոց լիակատար ցուցակը տպագրական կարգաւ, կ'ենթադրուի ինչ ինչ մատենախօսականներն զանց առնելով: 1. Խոսքովայ Մեծի Մեկնութիւն աղօթից պատարագի հայերէնէ թարգմանուած ի լատին (*Chosroe magni explicatio precum missae a lingua armeniacae in latinam versa*) Փրայնուրգ 1880. 2. Հայկական եկեղեցական երգեր (*Armenische Kirchenlieder*) թարգմանութիւն *Theol. Quartalschrift*, 62 տարի, 1880, էջ 287—304. 3. Ներսէսի Լամբրոնացոյ Տեղեկութիւն Փրեդերիկոս Ա. կայսեր մահուան վրայ (*Nerses von Lamprons, Bericht über den Tod Kaiser Friedrich's I.*) թարգմանութիւն եւ տեղեկութիւնք. *Historisches Jahrbuch* 1881, էջ 288—291. 4. Եւսեբիոսի Եկեղեցական պատմութեան հայերէն թարգմանութիւնը (*Ueber die armenische Uebersetzung der Kirchengeschichte des Euseb us*) *Theol. Quartalschrift*, 63 տարի, 1881, էջ 250—276. 5. Վ. Տաշեանի թարգմանութիւն ամբողջական չէ. Ս. Արիստիդէսի հատակոտորոց ձեռագիրներու վրայ (*Ueber die Handschriften der Aristides-Fragmente*) *Theol. Quartalschrift*, 64 տարի, 1882, էջ 124—126. 6. Ս. Մեսրոպ Առաքեալ Հայոց. 7. Կորին եպիսկոպոս ի Վիրս.

8. Եզնիկ եպիսկոպոս Բագրեւանդայ. 9. Մովսէս Խորենացի, պատմագիրն Հայաստանի եւ 10. Եղիշէ միանձն հրատարակուած են Նիքշի հայրաքիսութեան մէջ Մայից 1883. 11. Անվաւերական թուղթ Դիոնեսիոսի Արքիպագացոյ առ Տիտոս վասն Ննջման Մարմնայ (Das apokryphe Schreiben Dionysius des Areopagiten an Titus über die Aufnahme Marias) Theol. Quartalschrift, 69 տարի, 1887, էջ 133—138. 12. Անվաւերական երրորդ Կորնթացոց թուղթը (Der apokryphe Korintherbrief) Theol. Quartalschrift, 72 տարի, 1890, էջ 611—639. 13. Սիբիլական կոչումն Մովսէս Խորենացոյ քով (Das Sibylentzitat bei Moses von Choren). Theol. Quartalschrift, 74 տարի, 1892, էջ 465—474. 14. Մար Աբաս Մծուրնացոյ գիրքը (Das Buch des Mar Abas von Nisibis). Roth Ուսուցչապետին յիսնամիայ յոյժեանքն նուիրուած տօնախմբողական ժողովածոյքին մէջ 1893. 15. Հին Հայոց ազգային երգերը (Die nationalen Gesänge der alten Armenier) Theol. Quartalschrift, 76 տարի, 1894, էջ 48—77. Ճեմարանական միտքին ծառը. 16. Առ Կորնթացիս երրորդ անվաւերական թուղթը (Der apokryphe dritte Korintherbrief) Վիննա 1894. 17. Արքիտիդայ կոչումն հայ մատենագրութեան մէջ (Aristiteszitate in der armenischen Literatur) Theol. Quartalschrift, 76 տարի, 1894, էջ 529—539. 18. Ռաբբունական աղբիւր մը Կորնթացոց երրորդ թղթին նկատմամբ (Eine rabbinische Quelle des apokryphen dritten Korintherbriefes) Theol. Quartalschrift, 77 տարի, 1895, էջ 622—634. 19. Ներսէս Դ. Շնորհալոյ Մ. Գրոց Ողբերգութիւնը (Die biblische Elegie des Nerses IV. Schnorhali) Theol. Quartalschrift, 80 տարի, 1898, էջ 239—275. 20. Ներսէս Շնորհալոյ եկեղեցական երգերը (Nerses Schnorhali Kirchenlieder) Theol. Quartalschrift, 81 տարի, 1899, էջ 89—112. 21. Հայերն անվաւերական Գործք Առաքելոց (Die armenischen apokryphen Apostelakten), Oriens christianus I. 1901, էջ 217—239. III. 1903, էջ 16—41, 324—383. 22. Ննջումս Մարմնայի հայը (Die armenische dormitio Mariae) Theol. Quartalschrift, 84 տարի, 1902, էջ 321—349. 23. Տովբիթայ գիրքը Խիկարի զրոյցին մէջ (Das Buch Tobias in der Achikar-Sage) Theol. Quartalschrift, 86 տարի, 1904, էջ 321—364. 512—539. 87 տարի, 1905, էջ 321—370, 497—546: Պաւղոս Փէտտէրի վերջին գրութիւնը Theol. Quartalschriftի երկրորդ եռամսեայի մէջ հրատարակուեցաւ էջ 161—186 այս խորագրով Die armenischen apokryphen Apostelakten. տաւալին շվեդացուցած անողորմա՛ն քեղուն գրիչը խլեց փութաջան եւ տուկուն գիտնականին ձեռքէն: Ասոնց վրայ կոնանց աւելցնել նաեւ Wetzterի եւ Welteի եկեղեցական բառագրոց մէջ գրած յօդուածները հետեւեալ անուանց վրայ: Ներսէս Ա., Ներսէս Դ., Ներսէս Լամբրոնացի եւ Ստեփան Սիւնեցի: Մատենաքիսականները մեծաւ մասամբ Theol. Quartalschriftի եւ Literarische Rundschauի մէջ լոյս տեսած են:

Այս յառաջ քերուած երկասիրութեանց ցանկէն իսկ յայտնի կը տեսնուի Փէտտէրի բազմակողմանի միտքը եւ զործունէութիւնը: Իսկ անոնց բովանդակութիւնը յայտնի կը յուլացնէ Հանգուցելոյն հայկական մատենագրական-պատմական նիւթոց մէջ ունեցած տեղեկութիւնն ու մոտութիւնը: Անվաւերական գրութեանց մասին մասնաւոր մտադրութիւն դարձուցած եւ շատ հոգատարութեամբ գրած է: Թամնայն դէպու Փէտտէրի առողջ քննադատական միտքն է, որ իւր ուսումնասիրութեանց արժէքը այնչափ բարձրացուցած է, որով երբ սխալած ըլլալը տեսած կամ

իրեն մատնանիչ եղած է, փոխած է կարծիքը եւ հաւանականագոյնը հաստատած: Միայն դատողութեանց մէկ մասն ալ հայ լեզուական ոճին խտրութեանց մէջ այն քարակ հմտութիւնը չունենալն է, որ կ'ենթադրուի իրեն իրոյ յանցանք կամ մեղադրանք պէտք չենք եւ չենք կրնար համարիլ: Միայն թէ մեղադրելի կրնան սեպուիլ անոնք որ անոր սխալին հետեւած են, Հայագէտին հեղինակութիւնը քաւական համարելով: Օրինակ մը յառաջ բերենք. Փէտտէր Յամահապատումի Հեղինակ քարոզած է զՄաշտոց, եւ ղեռ մտնես «Բազմավէպ», մէջ կարդացիր հետեւեալը. «Ինքն էր որ առաջին անգամ հանձնարեղ փաստորով ապացուցուց թէ Յամահապատումի հեղինակը Ս. Մեարոր է, եւ ոչ եթէ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ. զիտ մը որ իրեն ծննդատուութիւն, պիտի մոնէ ամէն (!) ապագայ գրեքու մեջ Հայոց Մատենագրութեան նուիրուած, Մեր գործըր այժմ քննադատութիւն չըլլալով այս հարեանցի ակնարկով կը քաւականանանք, յայտնելով միայն թէ Յամահապատումի լեզուն որչափ ալ յղեալ ըլլայ, չունի ոսկէդարեան կնիք, ուստի Մաշտոցի գործըր չի կրնար ըլլալ:

Հանգուցեալ Հայագէտին հայ գիտական աշխարհին առջեւ ունեցած արդիւնըր ասկէ ծանցուցեալ եւ այս ծանաշողութիւնը յայտնի ըրաւ: «Հանդէս Ամսօրեայ», թերթը անոր գրութիւններն հայ հասարակութեան մեծ մասին մատչելի ընելով, իսկ Վենետիկոյ Ս. Ղազարի հայկական ժեմարանը գեուաքիացի Հայագէտը պատուոյ անդամ անուանելով:

ԱՅԾԻԱՐՅՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐԲԵՐԸԻ ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԱՍԻՆ

(Հարստագրութիւն):

Դ. Ծագումը:

Հեղինակի անունն է՝ Աճադ Ի. արի Եպուր Ի. Զաֆար Ի. Վահր Ի. Վաթիհ Աբաթի. նա թուեւ էր Վաթիհի, խալիֆ Մանսուրի արեւելած սարսիկի, որ կառավարչի պաշտօն վարեց Հայաստանում, Արապականում եւ Եգիպտոսում, լինելով գաղտնի չիլիթ: Նորա թուեւ նոյն գաւառականութեան կը պատկանէր, ապրելով մինչեւ 260/873 թ. Հայաստանում, ապա Խորասանում, որտեղեց նա անցաւ. Հնդկաստան, Եգիպտոս եւ ապա Մազրիբ: Նորա մահան թիւը յայտնի չէ:

Թեեւ Եպուրի զորքը «Աբասեանների պատմութիւն», տեղընն է կրում, սակայն իսկապէս ներկայացնում է տեղեկական պատմութիւն երկու Հատորով, որոնցից առաջինն՝ նախալամական ժամանակի, իսկ երկրորդն՝ Մահմադի եւ նորա յաջորդների պատմութիւն մինչեւ 259/872 թ. կը պարունակեն: (De Goeje, Travaux de la 3ème sess. du congr. intern. des orient., Leiden, 1879, II, 153-166. C. Brockelmann, Geschichte d. arab. Literatur, B. II, 226.)

Ապրելով Հայաստանի սահմաններում եւ մօտ շինելով տեղացիների հետ, որոնցից նա անշուշտ քահնէ է իւր պատմական նիւթը, հեղինակը արժանահաւատ աղբիւր կը հանդիսանայ երկրի քաղաքական պատմութեան համար, երբեմն քնաւ տարբերելով այլ արաբացի մատենագիրքից, երբեմն հաստացնելով նոյն տեղեկութիւնները նոր մանրամասնութիւններով: Նորա գործը ըլլալ է տեսել հետեւեալ տիտղոսի տաք՝ Ibn-Wadhih Al-Ja'qubi Historiae, I, 2. Ed. M. Th. Houtsma. Lugduni, 1883.

Այստեղ առաջ բերած հաստատումներով կարելոր համարեցի ի բաց թողնել այն ամենը, ինչ որ անմիջական կապ չունի Հայաստանի պատմութեան հետ, բացի այն հաստատուող տեղեկութիւններից, որոնք որոշ շափով կը բնորոշեն երկրի քաղաքական-աշխարհագրական դիրքը շրջակայ իշխանութեանց վերաբերմամբ:

Արգաշի թագաւորը պատերազմեցաւ պարսից արքայ Արտաշանի հետ, սպանեց նորան եւ իշխեցաւ Արգաշի Եւսահաշահ: Ապա նա արշաւեց Միջագետք, Հայաստան եւ Արապական:

Երբ Փաշէ (որդի Աբիբի, որդի Արաբաստի, որդի Անիմի, որդի Նոյի) բաժանեց երկիրը Նոյի սեների մէջ, Ամուրի (որդի Տուրիկի, որդի Կաբիթի, որդի Նոյի) սեներուդը գաղտնից գնալի հիւսիս-արեւելք. այստեղ բաժանեցաւ Նաու-